

ЖАНРОЛОГІЯ ДОБИ ПОСТМОДЕРНІЗМУ: ЗДОБУТКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ

[Рецензія на книгу Тетяни Бовсунівської „Основи теорії літературних жанрів”:
Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 2008. – 519 с.]

Сучасна криза теорії літератури позначилася і на теорії жанру. Однак прикметно, що прогнози повного занепаду жанру не применшують інтересу вчених-філологів до цієї категорії. Зрештою, реконструкція теоретичних підходів, методологічних рішень і версій, які підживлювали теорію жанру у її розвитку, може бути цікавою саме завдяки розмаїттю дослідницьких думок. Таку цікаву реконструкцію у жанрології презентує нова книга Тетяни Володимирівни Бовсунівської „Основи теорії літературних жанрів”. Т.В. Бовсунівська, досі добре відома як знавець історії української літератури доби романтизму, видала поважну працю, що засвідчила її наукову майстерність у теорії літератури, велику обізнаність з напрацюваннями про жанр у сучасній науці та в минулому. Монографія дослідниці стала переконливим доказом динамічності українського літературознавства у вивченні актуальних питань літератури, його потенціалу до наукового осягнення нових теоретичних проблем. Відзначимо й авторитетний колектив рецензентів дослідження, який склали доктори філологічних наук, професори Т.С.Мейзерська, В.П.Моренець, А.О.Ткаченко, Н.М.Шумило.

Свою працю Т.В.Бовсунівська доводить, що теорія літературних жанрів є передусім цікавою і потрібною. Перший розділ монографії „Канонічна модель жанру” висвітлює термінологічний інструментарій теорії жанрів, зокрема функціонування категорії „метажанр”, окреслює історію наукового осмислення ключових термінів. У розгортанні викладу теорії родів і жанрів авторка відштовхнулася від постмодернізму. Вже в анотації зазначено, що „у монографії розглядається теорія літературних жанрів, сформована впродовж доби постмодернізму”. Однак простежуючи історію теорії родів і жанрів, Т.В.Бовсунівська робить екскурси в минулі культурно-історичні епохи, аж до античності. Так, дослідниця виокремлює окремі підрозділи „Роль Аристотеля в теорії жанру”, „Біблія і становлення літературних жанрів” та ін. Масштабно висвітлено наукові здобутки у жанрології М.А.Тулова (1814-1882), мало знаного у нас дослідника. Урізноманітнюють виклад проєкції теорії жанру на матеріал конкретних художніх творів сучасної літератури. Такі аналітичні розвідки на конкретному матеріалі постають у монографії як окремі вставні жанри. Так, структура метажанру проілюстрована на прикладі роману В.Пелевіна, реалізація художнього принципу наслідування Біблії як провідного жанрового, композиційного, стилістичного чинника – на прикладі романів Г.Пагутяк і С.Жермен.

Також у першому розділі звернуто увагу на питання жанрових класифікацій і жанрової типології. Не можна не погодитися з думкою дослідниці, що „при всіх розбіжностях визначень жанру, він був і лишається провідною літературознавчою категорією нашого часу, ідентифікація якої може змінюватись. Тобто змінюються наші уявлення про жанр, але позбутися його й замінити чимось іншим літературознавцям не вдається” (с.13). Застереження викликає термін „вид”, що, по суті, підміняє термін „жанр”³². Також шкода, що висвітлюючи історію термінологічного осмислення роду та жанру у цьому розділі, авторка не згадала І.Франка, жанрова концепція якого є добре продуманою, хоча й розуміємо, що дослідниця не могла дати великомасштабну картину минулого в опрацюванні теорії жанрів.

Наступні чотири розділи монографії презентують огляд теорії жанрів, що рухаються двома магістральними напрямками: західна жанрологія і жанрові теорії радянського і пострадянського простору. Беручись за розгляд спрямувань західної жанрології, Т.В.Бовсунівська пише: „Доба постмодернізму похитнула всевладність „жанру” та спрямувала критиків на видобуття альтернативних критеріїв художності. Проте виявилось, що винайдення альтернатив також невдячна праця. Тож західне літературознавство протягом століття коливалося між різнобічними тлумаченнями жанру (від заперечення до абсолютизації), утворивши великий реєстр

³² Див. про це: Копытянская Н.Ф. Жанровые модификации в чешской литературе. – М., 1978. – С.10. Копытянская Н.Х. Жанр, жанровая система у просторі літературознавства”. – Львів, 2005. – С.13-18. Також звертає увагу на термінологічну анархію щодо категорії „жанр” польська дослідниця Р.Сендика у розвідці „Про культурологічну теорію жанру” (Теорія літератури в Польщі. Антологія текстів. Друга половина ХХ – початок ХХІ ст. – К., 2008).

різноманітних тенденцій, сума яких і є, на мій погляд, відповіддю на питання: що є жанр?" (с.64). Пошук відповіді у праці на це питання розгорнувся у ґрунтовний і захопливий виклад різних дослідницьких способів аналізу-інтерпретації природи жанру: еволюційна теорія (Ф.Брюнетьер), психологічна теорія (П.Хернаді та ін.), структуралістські підходи (від Н.Пірсона до Я.Мукаржовського), неомарксистська теорія (Г.Лукач, Т.Іглтон), рецептивна теорія (Х.-Р.Яусс), трансформаційна теорія (А.Фаулер), а також теорії жанру Р.Колі, Ж.Женетта, М.Верлі, К.Штирле, Ж.Дерріда, А.Розмарин, Дж.Фроу та ін.

Авторка опрацювала величезний масив зарубіжних наукових джерел, серед яких зреферовано чимало нових матеріалів. Прикметно, що бібліографія, якою споряджений кожен підрозділ, демонструє осмислення зарубіжних теорій лише російськими дослідниками (серед українських видань згадується „Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / Під ред. М.Зубрицької. – Львів: Літопис, 1996). Тож висловимо сподівання, що українська теорія літератури розширюватиме діапазон досліджуваних тем, інтегруючись у простір світового літературознавства. Як актуальні жанрові теорії Заходу авторка виділила теорію роману Х.Ортегі-і-Гассета, феміністичну критику жанру та жанрові теорії Н.Фрая та Ц.Тодорова. Таким чином, праця Т.В.Бовсунівської має й чимале методологічне значення, оскільки впроваджує до лабораторії різних наукових осередків, ознайомлює з їхніми засадами дослідження літератури.

Радянське і пострадянське літературознавство представлені формалістичною теорією жанру (Ю.Гинянов, Б.Ейхенбаум, Р.Якобсон), „домінантною” концепцією жанру Б.Томашевського, морфологічною схемою жанру (В.Проппа), інтермедіальною теорією М.Кагана, метафоричною теорією О.Фрейденберг, семіотичними підходами у жанрології (Ю.Лотман), ритуально-міфологічною теорією жанру (Є.Мелетинський), соціологічною інтерпретацією жанру, сюжетною концепцією жанру (І.Силантьєв). В окремих підрозділах розглядаються сучасні російські академічні жанрові теорії (С.Аверінцев, Г.Косіков, М.Римар) та сучасні українські жанрові теорії (Н.Копистянська, І.Денисюк, М.Ткачук, Г.Штонь, Н.Бернадська). Останній підрозділ, видається, варто було б розширити. Аналіз усіх жанрових теорій дослідниця завершує виваженими висновками. Авторка намагається знайти позитивні результати в усіх дослідників. На загал особливістю праці Т.В.Бовсунівської є її вміння відзначити досягнення в теорії жанрів кожного з науковців, виокремивши їхні здобутки, перспективні напрацювання. Це справді етичний принцип висвітлення, органічно притаманний науковому стилю дослідниці. Разом з тим авторка привертає увагу до творчої спадщини Г.Поспелова, у якій цей принцип має ключове значення. Виокремивши його серед інших у теорії цього дослідника, Т.В.Бовсунівська так розкриває його: „Етичний принцип зумовлює толерантний підхід до дослідження творчої спадщини будь-якого вченого. Його суть полягає в граничній пошані до чужої позиції, в прагненні зрозуміти і пояснити її, уникаючи щонайменшої частки упередженості і суб'єктивізму, акцентуючи на позитивних моментах цієї концепції. Шукати в ній треба передусім те, що збагатило науку або сприяло її руху вперед. Це, звичайно, не означає, що помилки потрібно замовчувати. Про них треба говорити, але не затуляти ними те, що гідне позитивної оцінки” (с.315-316). Авторитетними жанровими теоріями пострадянського простору визнані у монографії жанрові концепції Г.Поспелова, М.Бахтіна, Д.Лихачова, Н.Тамарченка.

Аналіз теорії жанру у четвертому і п'ятому розділах показує, як багато цікавих праць теоретико-методологічного характеру видавалося у Росії в останнє десятиліття. Чимало російських теоретиків справді заслужено завоювали симпатію української дослідниці. Однак українське літературознавство не становить єдиного наукового світу з російським, орієнтації на який домінують у Т.В.Бовсунівської. Тому дисонансом звучить просторове окреслення „у нашому регіоні” (с.58, 191, 374), (мабуть, в авторському значенні „пострадянський простір”), коли йдеться про сучасну російську культуру і науку. Для українського літературознавства мали велике значення і взаємозв'язки з польською теорією літератури. Історія цих контактів тривала і продуктивна. Так, на жанрових концепціях українських дослідників львівської школи великою мірою позначилися праці С.Скварчинської, авторитетної дослідниці теорії жанру в Європі ХХ століття. В останні роки особливо помітне поживлення співпраці між українським та польським літературознавством, свідченням якої стали, зокрема, найновіші видання з праць польських теоретиків літератури в Україні: „Література. Теорія. Методологія” (2006), „Теорія літератури в Польщі. Антологія текстів” (2008).

Принагідно варто зазначити, що термін „генологія”, який спростовує Н.Тамарченко і з ним погоджується Т.В.Бовсунівська, давно прижився як в українській, так і в інших

термінологічних системах, зокрема в польській, має належне значення наповнення, тому може й надалі функціонувати в науці про літературу³³.

З величезним зацікавленням прочитується розділ шостий монографії – „Роман доби постмодернізму”. Це дуже важливий розділ у композиції книги, адже вже з першої сторінки монографії авторка так обумовила мету дослідження: „Нашим завданням було розібратися у постмодерністських концепціях жанру, насамперед роману, оскільки саме роман посідає чільне місце в жанровій природі цього періоду літератури” (с.7.). Кожен підрозділ шостого розділу презентує теоретичні матеріали, що всебічно висвітлюють зазначені жанрові форми, містить цікаву бібліографію і міг би стати основою для розгортання окремих монографій. Авторка аналізує не лише жанрові різновиди роману, а й окремі автодокументальні жанри (есе, щоденник), видіння як вставний жанр. Т.В.Бовсунівська послідовно виконує поставлене завдання, наводячи чимало авторитетних теорій роману, окреслюючи провідні ознаки постмодерного роману. Цікаво, що не раз самі письменники стають проникливими спостерігачами за природою жанру. Окрім М.Бютора, думки якого наведені у монографії, можна згадати вартісні праці про роман М.Кундери³⁴.

В останньому розділі монографії – „Когнітивна модель жанру” – заакцентовано на жанровій кризі. Когнітивістика, на думку Т.В.Бовсунівської, допоможе подолати кризові явища у жанрології: „Специфікою сьогочасного існування теорії жанру є її неусвідомлюваність, адже вона переважно не інтерпретується та не раціоналізується вченими, тобто становить неусвідомлюваний фактор наукової діяльності. Вчені відштовхуються від уявлень, одержаних в процесі навчання та послідовного викладу їх у галузевій літературі. Жанрологія втратила актуальність, відійшла на периферію науки. Проте когнітивна жанрологія має великі шанси” (с.482). У підрозділах дослідниця апробує когнітивізм до теорії жанру. Наскільки продуктивною буде ця теоретико-методологічна стратегія для жанрології, покаже майбутнє, що дійсно є пороговим хронотопом для усіх новаторських явищ у науці. Вадою монографії, яку не можна, на жаль, не помітити, є невідредагованість тексту, що, мабуть, засмучує і саму авторку. Сподіваємося, що при переведенні монографії у жанр посібника, яке варто було б здійснити, авторська редакція тексту буде бездоганною.

Цікаво, що кінцеві висновки у монографії Т.В.Бовсунівської звучать суголосно з підсумковим заключенням Р.Сендики, авторки статті „Про культурологічну теорію жанру”, вміщену в антології текстів „Теорія літератури в Польщі”. Так, Р.Сендика пише: „Тож майбутньому існуванню цієї категорії (жанр. – Н.М.), здається, нічого не загрожує, одне можна з певністю прогнозувати – що вигляд „генології майбутнього” матиме небагато спільного з герметичним і когерентним викладом ієрархічних властивостей. Він радше нагадуватиме ризому плюралізованих, нестабільних, конкурентних пропозицій, що впливають із різних передумов, у яких перервність і розмитість можуть відігравати більше значення, ніж континуальність і чистота” (с.488)³⁵. А так закінчує своє дослідження Т.В.Бовсунівська: „Будь-яке прагнення утворити стабільну класифікацію сучасного роману чи поеми – безнадійне. Найрозумніша теорія, заснована на цьому принципі, буде недосконалою, оскільки змінність і є вагомим критерієм художності для постмодернізму та нашого часу. Ми є свідками утворення нової жанрової системи на основі нових принципів світобачення, в яких немає місця нічому призупиненому, аморфному. Привітаймо ж світ нових жанрів!” (с.518). Отож обидві авторки подібно передбачають майбутні тенденції розвитку теорії жанрів.

Немає сумніву, що „Основи теорії літературних жанрів” Т.В.Бовсунівської знайдуть велику читачську аудиторію в філологічних колах.

Наталія Мочернюк

³³ Т.В.Бовсунівська так подає обґрунтування Н.Тамарченка: „Він відкидає термін „генологія” (який так люблять львівські вчені) на тій підставі, що генологія потребує повноти аналізу текстів у їх хронологічній послідовності, що навряд чи можливо здійснити. Н.Тамарченко обирає шлях „репрезентативних ідей” та поворотних пунктів зміни наукової методології. Його підхід цілком слушний” (с.361). Сама дослідниця не використовує цього терміну.

³⁴ Кундера М. Нарушенные завещания. – СПб., 2004.

³⁵ Сендика Р. Про культурологічну теорію жанру // Теорія літератури в Польщі. Антологія текстів. Друга половина ХХ – початок ХХІ ст. – К., 2008.